

Bizans Kalesinden Osmanlı Şehrine: Fethinden XV. Yüzyıl Sonlarına Kadar Dimetoka

From a Byzantine Fortress to an Ottoman City: The History of Dimetoka from its Conquest to the Late XVth Century

Hacer Ateş*

*Dr. Öğr. Üyesi, Trakya Üniversitesi, Edebiyat
Fakültesi, Tarih Bölümü, Edirne, Türkiye

ORCID: H.A. 0000-0002-0708-0213

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Hacer Ateş,

Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,

Tarih Bölümü, Edirne, Türkiye

E-posta/E-mail: hacrates@trakya.edu.tr

Başvuru/Submitted: 31.07.2021

Revizyon Talebi/Revision Requested:

27.09.2021

Son Revizyon/Last Revision Received:

18.10.2021

Kabul/Accepted: 20.10.2021

Atıf/Citation:

Ateş, Hacer. "Bizans Kalesinden Osmanlı Şehrine:

Fethinden XV. Yüzyıl Sonlarına Kadar Dimetoka."

Tarih Dergisi - Turkish Journal of History, 75 (2021):

91-115.

<https://doi.org/10.26650/iutd.977123>

ÖZ

Dimetoka, Rumeli'nin fethi esnasında Orta Meriç Vadisi güzergâhında ele geçirilen stratejik önemi haiz şehirlerden biridir. Osmanlı fethi öncesinde kale içindeki birkaç mahalleden müteşekkil küçük bir şehir olan Dimetoka, Osmanlı idaresine geçtikten sonra kalenin dışında yeni yerleşim alanlarının kurulmasıyla hızla gelişmeye başlamıştır. Câmî, mescit, medrese gibi yapıların inşasıyla birlikte İslâm şehri kimliği kazanan şehir etrafındaki kırsal alanın da merkezi konumuna gelmiştir. Dimetoka bulunduğu coğrafya itibarıyla fetihten sonra da önemini kaybetmemiş, Edirne başkent oluncaya kadar bölgedeki fetih hareketleri buradaki saraydan idare edilmiştir. Bu çalışmada tahrir defterleri ve diğer arşiv vesikalarından istifade edilerek Dimetoka'nın Osmanlı hakimiyetine geçişiyle birlikte şehrin değişen profili ortaya konmaya çalışılacaktır.

Anahtar sözcükler: Dimetoka, Rumeli, Şehirleşme, Kızıldeli, Medrese

ABSTRACT

Dimetoka (Didymoteichon), besieged and conquered during the Ottoman incursions into the Middle Maritsa Valley, is a strategically important town. This garrison city, with a few neighborhoods within the fortress, underwent rapid urban growth under Ottoman rule with the establishment of new residential areas outside the original settlement. While it became increasingly Muslim with the construction of mosques and madrasa (Islamic schools), it also served as an urban center for the surrounding countryside. Until the rise of Edirne as the new capital, Dimetoka preserved its strategic importance and war efforts as new conquests in the Balkans were coordinated from the palace in the same city. The purpose of this study is to analyze the changing profile of the city under Ottoman rule based on the *Tahrir Registers* and some other archival material.

Keywords: Didymoteichon, Rumelia, Urbanisation, Kızıldeli, Madrasa

Extended Abstract

Dimetoka (Didymoteicho) is an ancient Byzantine garrison city established on the banks of the River Erythrotamos, a branch of the Maritsa River. Close to its present-day location, emperor Trajan (98–117) founded the city of Plotinopolis. As the town was sacked by the Barbarians, emperor Iustinianos (527–565) abandoned the ancient city and created a new one close to the nearby River of Erythrotamos. The new city received its name “Didymoteicho” from the double wall that surrounded it, meaning twin fortification (“*Didymôteichon*”) in Greek. During the Ottoman period, the city was known as Dimetoka.

This strongly fortified Byzantine city had strategic importance and served as a defense line in Thrace to protect Constantinople, the imperial capital, from any attacks from Europe. Apart from its strategic importance, it became an imperial base during the Byzantine civil war. Backed by the Thracian nobles, Ioannes Kantakuzenos, the commander-in-chief and the chief lieutenant of the Byzantine emperor, was crowned emperor in the same city on October 26, 1341. Thus, for a certain period, Dimetoka became the de facto rival of the Byzantine capital. In the struggle against his rivals, Ioannes Kantakuzenos (Kantakuzenos VI) allied with Orhan, the Ottoman Sultan. The Ottoman forces had initially crossed to the Rumelian side to provide military aid to their Byzantine ally; later, however, they began to settle down permanently in the region. In 1354, Süleyman Paşa captured the strategically important town of Gelibolu. Following his death, the Ottoman advances in the region continued and the important cities of Edirne and Dimetoka were captured by Sultan Murad I. The conqueror of Dimetoka was an Ottoman commander called Hacı İlbey (1361).

Upon his accession to the throne, Murad I preferred to establish his main base and residence in this double-fortified city and then constructed a royal palace in the inner city. Until the rise of Edirne as the imperial capital, the sultan ruled his domains and coordinated his military operations in the Rumelia from his palace in Dimetoka. During this period, the entire city witnessed rapid urbanization, and new residential areas appeared outside the original intramural settlement. A completely new and typical Ottoman city developed in the vast plains around the old Byzantine town.

During the reign of Murad I, some neighborhoods were established in the new settlement areas, especially around Köprü Kapısı, the city gate at the south-west part of the city. The urbanization of the south-east zone, marked by the city gate called Çarşı Kapı, was relatively slow and just one neighborhood was established during the fourteenth century. In the subsequent century, this part of the city also became more urbanized with the emergence of new neighborhoods. Some, such as the Mahalle of Cüneyd Abdal, served as the residential quarters for the local Ottoman administrators and colonizing dervishes.

Through to the end of the fourteenth century, the facade of the city changed with new buildings. The Mosque of Bayezid I and the marketplace became the center of the city, and shops and a bazaar clustered around them. Bayezid I himself financed the erection of a dervish lodge in the neighborhood of Ahi Denk (Denek) and endowed the revenues of several shops in the marketplace to cover its expenses. The same sultan also funded a water conduit to meet the city's water demands.

The mosque and religious school (*madrasa*) constructed by Oruç Bey in the fifteenth century became another center of the Dimetoka. The *madrasa* of Oruç Bey has historical importance as the first *madrasa* of the city and one of the oldest of the Rumelia. Following a setback during the period of Interregnum, the Ottomans made further investments in education, cultural activities and public works. Similar to the contribution of Oruç Bey, the new buildings constructed by Karagöz Bey contributed to the rise of new residential quarters in different parts of the city. He erected a new mosque and the second *madrasa* of Dimetoka. All these edifices contributed to the cultural life and the education of the city.

A considerable population lived in the 17 neighborhoods of Dimetoka. While around 1500–2000 non-Muslims resided in the inner city during the first half of the fifteenth century, this number shrank to 565 by the end of the same century. This one-third decrease in the non-Muslim population may be somehow related to increased migrations to newly conquered Istanbul. As may be recalled, Dimetoka had served as the main base for one of the rival emperors during the Byzantine civil war. As for the Muslim population of the city, 1750–1755 Muslims lived in the city in the late fifteenth century, while the total population was around 2400–2500.

To sum up, the small Byzantine garrison city in Thrace did not lose its importance under Ottoman rule. On the contrary, it became one of the most important headquarters of the Ottoman advances into Rumelia. Until the rise of Edirne, it served as a capital for Murad I and was rapidly urbanized with the establishment of new residential quarters outside the inner city and later further urbanized by the edifices of Yıldırım Bayezid and Oruç Bey erected in different parts of the city. Almost a century later, Dimetoka turned into a traditional Ottoman city with its mosques, *madrasa*, marketplace, shops and bathhouses.

Giriş

Dimetoka, Meriç Nehri'nin kollarından Kızıldeli Nehri kenarında kurulmuş Bizans kale-şehirlerinden (*castrum/ordugâh*) biridir. Bugünkü Dimetoka'nın bulunduğu yerin yakınlarında daha önce İmparator Trajanus (98-117) tarafından kurulmuş olan Plotinopolis şehri bulunmakta iken Plotinopolis'in Barbar istilaları sırasında tahrip olmasıyla İmparator I. Iustinianos (527-565) tarafından Kızıldeliçay Nehri'yle çevrili platoda tekrar bir şehir kurulmuştur. Yeni şehir çift surla çevrildiği için buraya “*çift surlu*” anlamına gelen Grekçe *Didymôteichon* adı verilmiştir¹. Bu isim Osmanlı döneminde Dimetoka şeklini almıştır.

Dimetoka Kalesi ovaya hâkim yüksek bir tepe üzerinde inşa edilmişti. Kalenin kuzey yönünde sarp kayalıkların batı ve güney yönünde ise Kızıldeliçay'ın bulunuyor olması doğal bir koruma hattı oluşturmuştur². Bu korunaklı Bizans şehri, imparatorluğun kuruluşundan itibaren ülkenin batı sınırlarının güvenliği hususunda özellikle de başkent İstanbul'a Avrupa yönünden gelebilecek taarruzların püskürtülmesinde önemli roller üstlenmiştir. Dimetoka stratejik önemi haiz kentlerden biri olmanın yanı sıra iç savaşlar döneminde Bizans ortak imparatorlarının yönetim merkezlerinden biri olarak da dikkat çekmektedir. Bizans başkomutanı ve imparator nâibi olan Ioannes Kantakuzenos 26 Ekim 1341'de Trakya soylularının desteğiyle Dimetoka'da imparatorluğunu ilân etmiştir³. Önce niyâbet makamı ardından da müşterek imparatorun ikametgâhı olarak dikkat çeken Dimetoka, İstanbul'a rakip bir şehir olarak siyasi bir misyon da üstlenmiştir.

Ioannes Kantakuzenos (VI. Kantakouzenos)'un iktidarını sağlamlaştırmak amacıyla giriştiği ittifak arayışları Orhan Bey ile Kantakuzenos'u yakınlaştırmış, nihayetinde Osmanlılar artık bu siyasi çekişmenin taraflarından biri haline gelmiştir. Müttefiklerine yardım amacıyla Rumeli yakasına geçen Osmanlı kuvvetleri kısa sürede burada tutunmayı başarmışlardır⁴. 1354'de Gelibolu'nun fethinin ardından Rumeli harekâtı hız kazanmış, Orhan Bey'in oğlu Süleyman Paşa Gelibolu'nun fethinden hemen sonra buradan hareketle üç kolda uçlar teşkil ederek fetihleri sistemli bir şekilde devam ettirmiştir⁵.

1 Machiel Kiel, “Dimetoka”, *DİA*, XIX, 305.

2 Evliya Çelebi Dimetoka kalesini detaylı bir şekilde tasvir etmektedir. bkz. Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, haz. Seyit Ali Kahraman, 8/1, İstanbul 2001, s. 69-70.

3 Dimetoka askerî üs ya da güçlü surlara sahip olmasının yanında Bizans'ın siyasi hayatında da ayrıca önem arz etmektedir. Özellikle XIII. yüzyılın sonlarından itibaren müstakil idare oluşturmak isteyen müşterek imparator adayları için Edirne ve Dimetoka şehirleri adeta propaganda merkezi hâline gelmiştir. Dede-torun Andronikos'lar arasındaki mücadele esnasında varılan anlaşmaya göre II. Andronikos Palaiologos (1282-1328) Konstantinopolis'te, III. Andronikos Palaiologos (1328-1341) ise Hadrianopolis'te ikame etmeyi kararlaştırmışlardı (6 Haziran 1321). Daha sonra ise III. Andronikos, Dimetoka'da kalmayı tercih etti. Yine ikinci iç savaş döneminde Bizans başkomutanı ve imparator nâibi olan Ioannes Kantakuzenos 26 Ekim 1341'de Dimetoka'da Trakya soylularının desteğiyle imparatorluğunu ilân etmiştir. Bkz. Donald M. Nicol, *Bizans'ın Son Yüzyılları 1261-1453*, çev. Bilge Umar, İstanbul 2016, s. 194-235.

4 M. Münir Aktepe, “Osmanlıların Rumeli'de İlk Feth Ettikleri Çimbi Kal'ası”, *Tarih Dergisi*, 1/2 (İstanbul 1950), s. 283-308.

5 Halil İnalıcık, “Rumeli”, *DİA*, XXXV, 233.

Gelibolu'nun fethinin ardından Osmanlıların yeni hedefleri Dimetoka ve Edirne gibi bölgenin güçlü şehirlerini ele geçirmek olmuştur. Süleyman Paşa'nın bölgede görevlendirdiği Osmanlı kuvvetleri 1354'lerden itibaren Dimetoka civarında görülmeye başlamıştır. Dönem hakkında bilgi veren kroniklerde Dimetoka'nın Konurhisar'da bulunan Osmanlı kuvvetleri tarafından sürekli olarak tazyik edildiği belirtilmektedir⁶. Fethinin ardından bölgenin önemli uç beylerinden Hacı İlbey'in yönetimine verilmiş olan Konurhisar⁷, Dimetoka'ya yapılacak akınlarda üs olarak kullanılmıştır. Hacı İlbeyi buradan hareketle Gazi Evrenos Bey ve diğer gazilerle birlikte Dimetoka'yı baskı altına almak için yoğun çaba sarf etmiştir. Bu doğrultuda Dimetoka sistemli bir şekilde Osmanlı akınlarının hedefi haline gelmiştir. Ancak Süleyman Paşa'nın vefatıyla birlikte Trakya fetihlerinin akamete uğradığı süreçte Dimetoka taraflarına yapılan akınlar da durmuştur.

Rumeli fetihleri 1357'den itibaren Şehzade Murad önderliğinde hızlı bir şekilde kaldığı yerden devam etmiştir. Fetih politikası doğrultusunda Edirne ve Dimetoka şehirleri üzerine harekâtın her iki cihette eş zamanlı olarak başladığı; ancak Dimetoka'nın Edirne'den daha önce ele geçirildiği anlaşılmaktadır. Osmanlı kroniklerinden Edirne ve Dimetoka şehirleri üzerine Osmanlı kuvvetlerinin iki koldan hareket ettiği ortaya çıkmaktadır⁸. Şehzade Murad ve Lala Şahin'in idaresindeki kuvvetler, bölgeye başkent İstanbul'dan gelecek yardımlara mâni olmak üzere Edirne-İstanbul arasındaki küçük kaleleri ele geçirme görevini üstlenirken Hacı İlbey ve Gazi Evrenos'un önderliğindeki kuvvetler ise Edirne'nin güneyini kontrol altına almak üzere Dimetoka tarafına gönderilmiştir.

Süleyman Paşa zamanından bölgeye aşına olan Osmanlı kuvvetleri bu kez Dimetoka'ya daha yakın bir bölgeyi üs edinmiş ve şehrin üzerindeki baskı hissedilir derecede artmıştır. Osmanlı kaynakları Hacı İlbeyi'nin Meriç kenarında bir burgozu (*küçük hisar*) ele geçirdiği ve buradan Dimetoka'yı sıkı bir denetim altına aldığından bahsetmektedir⁹. Meriç Nehri üzerinde ileri bir noktada bulunan bu burgoz *Pythion* (Burgos veya İlbey Burgosu)'dur¹⁰. Burası Osmanlı idaresinde Kuleliburgos adını almış olup bugün Dimetoka'nın yaklaşık 16 km kuzeydoğusundaki Pythion köyüdür. Hacı İlbey'in emrindeki kuvvetler Dimetoka'ya oldukça yakın olan bu hisarda gündüzleri konaklayıp dinlenmekte geceleri ise Dimetoka kalesine ani baskınlar yapmaktaydılar. Osmanlıların bu gece saldırılarına karşı Dimetoka tekfurunun hazır beklediği ve savunmada olduğu anlaşılmaktadır. Osmanlı kroniklerinde Dimetoka'nın fethini anlatan kısımlarda yine bu gece saldırıları esnasında tekfurun ele geçirilmesi neticesinde kalenin fethedildiği bildirilmektedir¹¹. Tekfurun kaleyi Osmanlılara

6 *Anonim Osmanlı Kroniği (1299-1512)*, haz. Necdet Öztürk, İstanbul 2000, s. 22; Neşri, *Kitâb-ı Cihan-Nümâ (Neşri Tarihi)*, haz. Faik Reşit Unat-Mehmed A. Köymen, I. Cilt, Ankara 1949, s. 195.

7 Abdülkadir Özcan, "Hacı İlbey", *DİA*, XIV, 482.

8 Âşıkpaşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, haz. N. Atsız, *Osmanlı Tarihleri-I*, İstanbul 1949, s. 125-127.

9 *Anonim Osmanlı Kroniği (1299-1512)*, s. 27; Âşıkpaşazâde, s. 122-127; Neşri, s. 193-195.

10 Özcan, a.g.m., s. 482.

11 Âşıkpaşazâde, s. 127; Neşri, s. 195.

teslim etmesi şartıyla ailesiyle birlikte şehri terk etmesine müsaade edilmiştir. Dimetoka kalesi bu sûretle Hacı İlbey tarafından fethedilmiştir. Dimetoka'nın fethinden sonra halkın can ve mal güvenliğinin temin edilmiş olduğu anlaşılmaktadır¹². Dimetoka, Edirne'nin fethinden bir müddet sonra ihdas edilen Rumeli Beylerbeyliği'nin (Edirne) Paşa Livası'na bağlı bir kaza olarak Osmanlı idari sistemi içinde yerini almıştır. Dimetoka Kazası'nın merkezi olan *nefs-i Dimetoka*'nın gelirleri ise XV. yüzyılın sonlarında padişah hasırları içerisine dahil edilmiştir¹³.

Bizans idaresinde sadece kale içinden müteşekkil küçük bir sınır şehri olan Dimetoka fethin ardından özellikle I. Murad'ın cülûsundan sonra kale dışında hızla gelişmeye başlamıştır. Kale içindeki yerleşim düzeni yüzyıllar içinde durağan bir yapı sergilerken kalenin dışındaki düzlük arazide adeta yeni bir şehir inşa edilmiştir. Dimetoka'ya Osmanlı kimliği kazandıran yapıların bulunduğu klasik bir Osmanlı şehri panoraması çizen asıl kısım kale dışında yer almaktadır. Fetihden itibaren XV. yüzyıla kadar olan zaman diliminde şehrin profilini görebilmek ve fiziksel büyümeyi takip edebilmek adına şehrin hangi unsurlar etrafında geliştiğini ortaya koymak gereklidir. Bu hususta tahrir defterlerindeki veriler ve vakıflara ait çeşitli kayıtlar çalışmaya büyük katkı sağlamaktadır. Bu çalışma Dimetoka özelinde erken Osmanlı döneminde Rumeli'de bir Osmanlı şehrinin oluşum sürecini ortaya çıkarmayı hedeflemektedir.

1. Kadim Şehir: Dimetoka Kalesi

Dimetoka kalesi Bizans'ın sınır kalelerinden biri olması sebebiyle daha çok karargâh formunda *castrum* denilen askeri sınıfın bulunduğu bir kale niteliği taşımaktaydı. Ancak 1341'den sonra ortak imparator Kantakuzenos'un ikametgâhı oluşu buraya yeni bir form kazandırmış, Dimetoka artık İmparator ve ailesi ile birlikte yönetici sınıf ve imparatorluk ordusuna ev sahipliği yapmıştır¹⁴. Yönetici sınıfın dışında kalan şehir halkı yine surların içinde kalmak suretiyle iç kalenin aşağısında güneybatı yönündeki yamaçlar ile güney tarafında kısmen eğimini kaybetmiş arazide yerleşmiştir. Kuzeybatı cihetinin oldukça sarp olması burada herhangi bir yerleşime imkân vermemektedir¹⁵. Kalenin dışında ise XIV. yüzyılın ortalarına kadar bir yerleşim söz konusu değildir. Bizans idaresinin son zamanlarına

12 *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman*, F. Geise neşri, haz. Nihat Azamat, İstanbul 1992, s. 24; Levent Kayapınar, Metto Villani'den naklen şehrin 1361 Kasım ayında Osmanlılar tarafından ele geçirildiğine değinmektedir. Levent Kayapınar, "XV. ve XVI. Yüzyıl Osmanlı Kaynaklarında Dimetoka'da Bektaşî Tekke ve Zâviyeleri", *Alevilik-Bektaşîlik Araştırmaları Dergisi*, 2018/18, s. 139.

13 BOA, *TT.d.*, nr. 20, s. 141.

14 Kantakuzenos Dimetoka'da imparatorluğunu ilan ettikten sonra burada yaşamaya devam etmiştir. Selanik hadiselerinin yaşandığı sırada Kantakuzenos müttefiki Aydınoğlu Umur Bey'i yardıma çağırmış bunun üzerine Dimetoka'ya giden Umur Bey'i orada Kantakuzenos'un zevcesi İrene karşılamıştır. Enverî, *Düsturnâme-i Enverî (Medhal)*, haz. Mükrimin Halil, Türk Tarih Encümeni Külliyyatı S: 15, İstanbul 1929, s. 46.

15 Evliya Çelebi şehrin Kızıldeli Çay tarafında kalan bu kısmının sarp kayalıklar olması sebebiyle şahin ve zağnos yuvası olduğunu bildirmektedir.

doğru kalenin dışında küçük bir yerleşim alanı oluşmuşsa da iç savaşlar esnasında güvenlik sebebiyle olsa gerek buradaki yerleşim ortadan kalkmıştır¹⁶. İleride de değinileceği üzere fethin ardından kalenin dışında yeni Müslüman mahalleleri kurulmasına rağmen şehrin kadim halkı yine kale içinde yaşamaya devam etmiş, kalenin dışında herhangi bir gayrimüslim mahalleye rastlanmamıştır.

Osmanlı fethi öncesinde surların içinde kaç kişinin yaşadığına dair bilgiler tahminden öteye gidememektedir. Bizans döneminde Dimetoka'nın nüfusu hakkında herhangi bir kayıt bulunmamakla birlikte bazı çıkarımlara göre şehrin o zamanki nüfusunun 1.600-2.000 kişi civarında olduğu sanılmaktadır¹⁷. 1433'te şehri ziyaret eden Broquière'in verdiği bilgiye göre XV. yüzyılın ilk yarısında kale içinde dört yüz ev bulunmaktadır¹⁸. Broquière'in bahsettiği ev sayısını aile olarak düşündüğümüzde evlerin içinde yaşayanların sayısının yukarıda verilen tahmini sayıya yakın olduğunu söyleyebiliriz. Şehrin fethinden sonra Osmanlı idarecilerinin halkı koruyup kollaması, can ve mal güvenliğinin temin edilmesi şehir sakinlerinin yerlerinde kalmasını sağlamıştır¹⁹. Osmanlı kuvvetleriyle herhangi bir çatışma olmaksızın şehrin teslim edilmiş olması muhtemel can kayıplarının da önüne geçmiş mevcut nüfusta herhangi bir azalma söz konusu olmamıştır. Şu hâlde XIV. yüzyıl ortalarından XV. yüzyılın ilk yarısına kadar kale içindeki nüfusun 2.000 kişi civarında olduğu söylenebilir.

Kale içindeki nüfusun besin ihtiyacının Osmanlı döneminde olduğu gibi civardaki yakın köylerden ya da kalenin etrafındaki tarım arazilerinden karşılandığını söyleyebiliriz. Zira XV. yüzyıl Osmanlı kaynaklarında şehrin etrafında tarım arazileri ve bağların bulunduğu ve ayrıca buralarda türlü meyvelerin yetiştiğine dair bilgiler mevcuttur. Bu yerel kaynaklar gıda temini yönünde şehrin ihtiyacına cevap verecek niteliktedir. Besin ihtiyacının yanı sıra şehrin en temel ihtiyaçlarının başında su temini meselesi gelmektedir. Osmanlı öncesinde şehrin su ihtiyacını karşılamak için farklı çözümler bulunduğunu görmekteyiz. Bunlardan ilki Kızıldeli Nehri'nden su temin edilmesi yönünde olmuştur. Kalenin hemen yanından geçen Kızıldeli Nehri'nden alınan su, iç kale hariç sur içinde yaşayan şehir halkının ihtiyacını karşılamak için kullanılmıştır. İç kale nehir seviyesinden yukarıda kaldığı için burada nehirden sağlanan sudan istifade edilememiştir. Bu hususta akarsuya alternatif olarak yer altından çıkarılan suyun kuyular ya da çeşmeler vasıtasıyla kullanılması gibi çözümler akla gelmektedir. Ancak şehirde Bizans döneminden kalma su yolu, isale hattı ya da künk vs. su şebekesi emaresinden bahsedilen bir kayda tesadüf edilememiştir. İç kalenin kendine has ayrı bir su sistemi olduğu anlaşılmaktadır. Sarnıçlar bu hususta etkin bir şekilde kullanılmış, iç kalenin su ihtiyacı

16 Nicol, *a.g.e.*, s. 240; Kiel, *a.g.m.*, s. 305.

17 M. Kiel, XIV. yüzyılda şehrin sur içinde kalan kısmının 20 hektar olduğu ve Bizans şehirlerinde hektar başına genellikle 80-100 kişi düştüğü varsayımıyla yaklaşık nüfusu tahmin etmiştir. Bkz. Kiel, *a.g.m.*, s. 305.

18 *Bertrandon De la Broquierenin Denizaşırı Seyahati*, yay. haz. Ch. Schefer, çev. İlhan Arda, İstanbul 2000, s. 35.

19 Dimetoka tekfurunun Osmanlı kuvvetleriyle savaşmaksızın teslim olması sebebiyle halkın canına ve malına dokunulmamıştır. *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman*, s. 24.

giderilmiştir. Bizans döneminde iç kalede yağmur ve kar sularının toplanması amacıyla inşa edilmiş olan sarnıcın XVII. yüzyılda dahi işlevini sürdürdüğünü görmekteyiz. Bu sarnıç iç kalede bulunan hünkâr sarayının yakınındaki kale duvarından yaklaşık yüz adımlık bir merdivenle inilebilen bir mesafede bulunmaktaydı²⁰. Dimetoka’da muntazam su akışını sağlamak üzere ilk çalışmalar ise Yıldırım Bayezid zamanında başlamıştır.

Dimetoka surlarının dış dünya ile irtibatını sağlayan biri güneybatı diğeri de güneydoğu cihetinde olmak üzere iki kapısı bulunmaktaydı. Batı yönünde Kızıldeli Nehri kıyısında bulunan kapıdan çıkılarak nehrin batı yakasına geçildiğini tahmin etmekteyiz. Evliya Çelebi Kızıldeli Nehri kıyısında olan kapının *Köprü Kapısı* olarak adlandırıldığını bildirmektedir. Burada Bizans döneminde de nehrin karşı tarafı ile irtibatın sağlandığı bir köprü’nün bulunduğu muhakkaktır. Zira Bizans döneminde önemli bir askeri üs olan Dimetoka’dan hareketle batı yönünde pek çok harekât düzenlenmiştir. Osmanlı döneminde Sultan Bayezid zamanında bir köprü’nün yapılmış olduğunu arşiv vesikalarından öğrenmekteyiz²¹. Yeni bir köprü inşasına ihtiyaç duyulması Bizans dönemindeki köprü’nün XV. yüzyılın sonlarına doğru artık işlevini yitirdiğini akla getirmektedir. Dimetoka kalesinin ikinci kapısı güneydoğu cihetinde bulunmaktaydı²². XVII. yüzyılda şehri ziyaret eden Evliya Çelebi bu kapının *Çarşı Kapısı* adıyla anıldığını belirtmektedir. Çarşı Kapısı aynı Bizans döneminde olduğu gibi Dimetoka şehrinin de giriş kapısıydı. Osmanlı döneminde kale dışında oluşan mahalleler, yeni çarşı ve diğer fonksiyonel mekânlarla irtibat bu kapıdan sağlanmaktaydı.

Osmanlı idaresindeki Dimetoka kalesine ait ilk bilgileri 1433’te burayı iki defa ziyaret eden Bertrandon de la Broquière’den öğrenmekteyiz²³. Broquière’e göre burası oldukça iyi bir şehir olup yusuvarlak bir tepe üstüne oturan çok güzel çifte duvarlı bir kaleye sahiptir. XV. yüzyılın ortalarına doğru yaptığı seyahatler esnasında şehirden iki kez geçen Broquière, Dimetoka kalesinden bahsederken “...*Rumeli adı verilen bu ülke içindeki bütün büyük şehirlerin surları yıkılmış durumdaydı; yalnız Konstantinopolis ile Hanya yolu üzerindeki İpsala yakınlarında Meriç üzerinde yer alan Dimotika kalesinin durumu farklıydı*” diyerek Dimetoka kalesinin sağlam bir şekilde ayakta durduğunu vurgulamıştır²⁴.

20 1663 yılında Dimetoka’da müderrislik yapan Abdurrahman Hibrî bu yapının kâfir döneminden kalma olduğunu ve sarnıca şehir halkının “*Ceranbuluz*” adını verdiklerini belirtmektedir. Abdurrahman Hibrî, *Enisü'l- Müsâmirin, (Edirne Tarihi 1360-1350)*, neşr. Ratıp Kazancıgil, Edirne Araştırmaları Dizisi: 14, Edirne 1996, s. 53.

21 Kızıldeli Nehri üzerine Sultan Bayezid’in bina ettirdiği köprü’nün tamirat kaydı için bkz. BOA, *MM*, nr. 16/199 (25 Zilkade 979/9 Nisan 1572). [Belgede zikredilen Sultan Bayezid, II. Bayezid olmalıdır. Zira Osmanlı arşiv vesikalarının çoğunda I. Bayezid ile II. Bayezid’i tefrik etmek amacıyla I. Bayezid’den Yıldırım Han şeklinde bahsedildiğini görmekteyiz].

22 Burası Taç Kapı/ Çarşı Kapısı/ Tören Kapı olarak da adlandırılmaktadır. A. Mehmet Delibalta, *Rumeli’de İlk Başkent Dimetoka (Dimetoka Mahalleleri)*, Bursa 2007, s. 35.

23 Kiel, a.g.m., s. 305.

24 *Bertrandon De la Broquierenin Denizaşırı Seyahati*, s. 307-308.

Dimetoka kalesi stratejik önemi sebebiyle Osmanlı fethi sonrasında da önceki misyonuna benzer bir şekilde işlevini korumuştur. Osmanlılar güvenlik sorunu arz etmeyecek yerlerdeki kalelerin tahkimine ehemmiyet vermezken stratejik bölgelerdeki kaleleri titizlikle koruyarak tamir ve tahkim etmişler hatta bazı ilâvelerle kendi ihtiyaçları doğrultusunda yeni formlar kazandırmışlardır. Dimetoka çifte surlarla çevrilmiş güvenliği üst seviyede bir şehir olduğu için tahta geçişinin ardından I. Murad burada kalmayı tercih ederek Rumeli fetihlerinin üssü olarak burayı yeni yönetim merkezi yapmıştır. Sultan Murad iç kalede bir Hünkâr Sarayı inşa ettirmiş, Edirne Sarayı yapıncaya kadar ülkeyi ve Rumeli seferlerini buradan yönetmiştir. Edirne başkent olmasına rağmen Dimetoka ile irtibatını kesmeyen I. Murad Çirmen Savaşı (1371)'ni Dimetoka sarayından takip etmiştir²⁵. Broquière'in de bahsettiği üzere kalenin 1430'larda sağlam bir şekilde varlığını korumuş olması tıpkı Bizans döneminde olduğu gibi askeri üs özelliğini devam ettirmesinden kaynaklıdır.

I. Murad zamanında öncelikli olarak kale içinde bazı yenilikler yapılmak suretiyle imar faaliyetleri başlamıştır. Osmanlı fethi sonrasında şehrin savunmasını güçlendirmek adına sur içinde birbiriyle irtibatlı iki iç kalenin daha yapıldığı anlaşılmaktadır²⁶. Kalenin içinde bahsi geçen hünkâr sarayı bu zamanlarda inşa olmuştur. Osmanlı fethiyle birlikte surların içinde artık şehrin yerli halkının yanı sıra Osmanlı Sultanı ile birlikte askeri ve idari sınıf mensupları da yaşamaya başlamıştır. XV. yüzyılın sonlarına doğru surların içinde 106 hane ve 7 bîve olmak üzere 113 hane gayrimüslim bulunmakta olup sayıları yaklaşık 565 kişi idi²⁷. Bunun yanı sıra iç kalede 4 hanelik bir Müslüman nüfus daha bulunmaktaydı²⁸. Kaledeki Müslüman nüfus *Mahalle-i Kale* başlığıyla kaydedilmişken 113 hanelik gayrimüslim nüfus *Mahalle-i Gebrân-ı Kale* olarak yazılmıştır. Müslüman mahallelerinin çoğunda olduğu gibi gayrimüslim mahalleler de ibadet merkezleri etrafında şekillenmişti. Ancak 113 hanelik gayrimüslim nüfusun tek bir mahallede kayıtlı olması kale içinde tek bir kilisenin olduğunu ya da fetih sonrasında kale nüfusunun tümünün birlikte kaydedildiğini akla getirmektedir. *Mahalle-i Gebrân-ı Kale*'de din adamı olarak kayıtlı iki papaz bulunmaktaydı²⁹. XVI. yüzyılın ilk yarısındaki kayıtlarda şehrin Rum nüfusunda çok da fazla artış olmamasına rağmen üç ayrı mahalle halinde kayıtlı oldukları görülmektedir³⁰. *Mahalle-i Gebrân*'da

25 *Tacüttevarih*'ten naklen M. Tayyib Gökbilgin, *XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livâsı (Vakıflar-Mülkler-Mukataalar)*, İstanbul 1952, s. 12.

26 Evliya Çelebi Dimetoka kalesindeki iç kale kısmında bir bölme hisar yapıldığını, bunun padişah için ayrı bir bölme olduğunu söyleyerek Hünkâr Sarayı'nın bu bölmede olduğundan bahsetmektedir. Dimetoka kalesinin özellikleri için bkz. Evliya Çelebi, *Seyhatnâme*, 8/1, s. 69-70.

27 BOA, *TT.d.*, nr. 20, s. 148-149.

28 İstifade ettiğimiz kaynakta Müslüman hanelerini teşkil eden 4 şahsın isimlerinin haricinde herhangi bir bilgi mevcut değildir (BOA, *TT.d.*, nr. 20, s. 148). Ancak XVI. yüzyılda şehre ait bilgi veren tahrir defterinde kalede imam, dizdâr, muhafız ve merdanların bulunduğu ve mezkûr şahıslara Dimetoka'nın çeşitli köylerinden timar verildiği görülmektedir. Dolayısıyla XV. yüzyılda Kale Mahallesi'nde adı geçen bu Müslüman nüfusun kale görevlileri olduğu söylenebilir. BOA, *TT.d.*, nr. 220, s. 21-25.

29 BOA, *TT.d.*, nr. 20, s. 148.

30 1519 yılına ait tahrir defterinde Kale-i Gebrân Mahallesi'nin yanı sıra Mahalle-i Aya Todor ve Mahalle-i Manastır olmak üzere toplam 3 Rum mahallesi kayıtlıdır. BOA, *TT.d.*, nr. 77, s. 146-147.

kayıtlı gayrimüslim ahali içerisinde 1 *ırgat*, 3 *kiremitçi*, 2 *değirmenci*, 1 *saka*, 1 *eskici*, 1 *pabuççu* olmak üzere birkaç meslek koluna mensup zanaat erbabı bulunmaktaydı. Geri kalan halkın ise şehrin etrafındaki bağ ve bahçelerde ya da yakın köylerde tarımla meşgul oldukları tahmin edilebilir.

Yukarıda da bahsi geçtiği üzere kadim şehrin kale içindeki nüfusunun Bizans idaresinin son dönemlerinde ve XV. yüzyılın ilk yarısında hemen hemen 1.500-2.000 kişi civarında olduğu tahmin edilmekteydi. İncelediğimiz deftere göre XV. yüzyılın ikinci yarısının sonlarına gelindiğinde ise şehirdeki Rum halkın nüfusunun yaklaşık 565 kişi civarında olduğunu tespit etmekteyiz. Bu sayı yüzyılın ilk yarısındaki nüfusun neredeyse 1/3 oranında azaldığını göstermektedir. Bunun sebebini izah edecek verilere henüz tesadüf edemedik. Ancak İstanbul'un fethinin ardından şehrin şenlendirilmesi hususunda yapılan düzenlemeler kapsamında Dimetoka'daki halkın büyük bir kısmının İstanbul'a göç etmiş olması ihtimali düşünülebilir. İstanbul'un fethinden sonra sadece nüfus anlamında değil aynı zamanda iktisadi hayatının da canlandırılması yönünde tedbirler alındığı düşünüldüğünde Dimetoka'dan özellikle sanat erbabı kişilerin İstanbul'a nakillerinin sağlanmış olması muhtemeldir. Zira kale içindeki gayrimüslim halk arasında meslek gruplarını incelediğimizde zanaat ehli çok az kişinin olduğunu görmekteyiz. Bizans döneminde Ortak İmparatorlar devrinde her iki şehrin de payitaht olması sebebiyle aralarında irtibatın oldukça yüksek seviyede olduğunu yinelemek gerekir. Bu tarihi yakınlık Dimetoka sakinlerinin İstanbul'a gitmek istemelerinde rol oynamış olabilir.

Bizans idaresinin son dönemlerinde gerçekleşen ancak süreklilik arz etmeyen kale dışında yerleşme eğilimi Osmanlı idaresinde yeniden hayata geçmiştir. Şehirdeki yapıların inşâ dönemlerini incelediğimizde I. Murad zamanında başlayan kale dışında yerleşme eğiliminin Yıldırım Bayezid zamanında daha belirgin bir şekilde ortaya çıktığını görmekteyiz. Osmanlı idaresine geçtikten sonra şehirdeki fiziksel büyümeyi tahrir defterlerinden takip etmek mümkündür. Tahrir defterlerindeki kayıtlar fetih sonrasında kale dışında yeni mahallelerin kurulduğunu göstermektedir. Dimetoka şehir merkezine ait mevcut en eski tarihli (1486) tahrir defterine nazaran şehir merkezinde 16 Müslüman mahallesi bulunduğu tespit edilmektedir.

2. Sur Dışında Yerleşim: Osmanlı Dimetoka'sı

Bizans'tan Osmanlı'ya tevârüs eden Dimetoka surlarla çevrili kadim kale-şehirdi. I. Murad zamanında kale içinde değişiklikler meydana gelirken kalenin dışında da yeni mahalleler kurulmaya başlanmıştır. Yukarıda da ifade ettiğimiz üzere kale dışında bir yerleşim unsuruna XIV. yüzyılın sonlarına doğru rastlansa da bu durum süreklilik arz etmemiştir. Şehrin fethiyle birlikte Rumeli coğrafyasının tümünde görüldüğü üzere Anadolu'dan büyük nüfus grupları Rumeli yakasına geçirilerek gerek kırsal alanda gerekse şehirlerde yeni yerleşim üniteleri

kurulmuştur³¹. Dimetoka'nın kırsal alanında yüze yakın köy Anadolu'dan gelen Türkmenler tarafından kurulurken surlarının dışında da fetihten sonra yeni bir yerleşme süreci başlamıştır.

I. Murad zamanından itibaren yavaş yavaş surların dışına yönelen yerleşmenin öncelikli olarak Köprübaşı Mahallesi'nin bulunduğu alanda gerçekleştiğini söylemek mümkündür. Bu muhitin Bizans döneminde kale varoşunda kısa süreliğine kurulmuş olan mahallenin yeri ile örtüşüğünü tahmin etmekteyiz. Osmanlı öncesinde şehrin su ihtiyacının karşılanmasında başvurulan geleneksel yöntemler göz önünde bulundurulduğunda eski yerleşim alanının nehre yakın yerde olması gereklidir. Burası Osmanlı döneminde Köprü Kapısı diye adlandırılan kaleden çıkış yönüne tekabül etmektedir. Şu hâlde bu tarihi süreç dikkate alındığında Osmanlı idaresinde kale dışında kurulan ilk yerleşimlerden birinin Köprübaşı Mahallesi olduğunu söylemek mümkündür. Kalenin dışında olmak üzere yine bu mahalleye yakın bir mevkide Köprü Kapısı'nın güneydoğu yönünde, Kızıldeli Nehri'ne paralel olarak Abdal Cüneyd zâviyesi etrafında oluşan mahalle ise bu yönde yerleşimin bir diğer halkasını teşkil etmiştir³².

Osmanlı şehirlerinin çoğunda karşılaşıldığı üzere yeni kurulan mahalleler câmi, mescid, medrese, tekke, zâviye, hamam, çarşı ve pazar yeri gibi fonksiyonel yapılar etrafında şekillenmekteydi³³. Bu yapılar içinden daha ziyade *cuma câmisi* (ulu câmi) olarak bilinen şehrin büyük câmisi ya da çarşı-pazar gibi iktisâdi faaliyetlerin gerçekleştiği mekânlar şehirlerin ana merkezini oluşturmaktaydı³⁴. Büyük câmiden uzakta oturanların vakit namazlarını kılmaları için mahallelerde küçük câmi olarak adlandırılan mescidler inşa edilmekteydi³⁵. Yine tekkeler ve zâviyeler de hem çeşitli tasavvuf ehli hem de meslek erbabı grupların toplandıkları yer olarak dikkat çekmektedir. Bu minvalde Dimetoka'da

31 "...Türklerin külliyetli miktarda Rumeli'ye hicret ettiklerini ve burada yerleştiklerini isbat eden diğer esaslı bir menba da, yine XV. ve XVI. asır tahrir defterlerinde gördüğümüz köy isimleridir. Bu isimler, Anadolu'nun nerelerinden ve hangi beyliklere mensup Türk oymak, boy ve aşiretlerinin Rumeli'ye geçmiş olduklarını bize gösterdiği gibi, bunların nasıl bir sistem dâhilinde Balkanlara iskân edilmiş olduklarını açıklamaları bakımından da pek mühimdir.", M. Münir Aktepe, "XIV. ve XV. Asırlarda Rumeli'nin Türkler Tarafından İskânına Dair", *Türkiyat Mecmuası*, C. X, İstanbul 1953, s. 304.

32 Feride Buzcu, *14.-15. Yüzyıl Erken Dönem Osmanlı Tarihinde Bir Saray Şehri: Dimetoka* adlı çalışmasında Abdal Cüneyd zâviyesinin yerini hatalı bir şekilde Çarşı Kapı güneyine olarak tarif ederek yanlışlığa düşmüştür. Bkz. Feride Buzcu, *14.-15. Yüzyıl Erken Dönem Osmanlı Tarihinde Bir Saray Şehri: Dimetoka*, Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2017, s. 63. Zira XV. yy.a ait tahrir defterinde zâviye etrafında oluşan Abdal Cüneyd Mahallesi'nin bir diğer adının Debbâğlar olduğu görülmektedir (BOA, *TT.d*, nr. 20, s. 141). Debbâğların ya da deri hammadesinin işlem gördüğü yerler olan tabakhanelerin akarsu kenarlarında bulunması gerektiğinden bu mahallenin Çarşı Kapısı yönünde olması mümkün değildir. Abdal Cüneyd zâviyesi ve etrafında şekillenen mahalle Köprü Kapı çıkışında güneydoğu cihetinde bulunmaktaydı. Mahallenin bulunduğu yer için ayrıca bkz. Delibalta, *a.g.e.*, s. 30.

33 Osmanlı şehirlerinde mahalle kavramı hususunda bkz. Özer Ergenç, "Osmanlı Şehirlerindeki Mahalle'nin İşlev ve Nitelikleri Üzerine", *Osmanlı Araştırmaları*, IV (1984), s. 69-78.

34 Cumâ Câmileri hakkında bkz. Suraiya Faroqi, "A Map Of Anatolian Friday Mosques (1520-1535)", *Osmanlı Araştırmaları*, IV (1984), s. 161-173.

35 Mescidlerin plânı, iç düzeni ve teyzini için bkz. Celâl Esat Arseven, *Türk Sanatı*, İstanbul 1984, s. 88-89.

da benzer bir yerleşim düzeni oluşturulduğu görülmektedir. I. Murad zamanında Köprü Kapısı civarında Abdal Cüneyd tarafından inşa edilen zâviye, Abdal Cüneyd nâm-ı diğer Debbağlar Mahallesi'nin de nüvesini teşkil etmiştir. Abdal Cüneyd'in yaptırdığı zâviyeye Murad Hüdavendigâr tarafından Dimetoka yakınlarındaki bir arazi vakfedilmiştir³⁶. Abdal Cüneyd nâm-ı diğer Debbağlar Mahallesi'nin kuruluşunda I. Murad'ın katkılarının büyük olduğunu söyleyebiliriz. Osmanlı sultanlarının Rumeli'nin fethi ile birlikte Anadolu'dan gelen tasavvuf ehline ihsanlarda bulunduğu ve Anadolu coğrafyasında olduğu gibi Rumeli bölgesinde de pek çok araziye tekke ve zâviyelerine vakfettikleri bilinmektedir.

I. Murad zamanında kurulduğunu tahmin ettiğimiz bir diğer mahalle olan Bazarlı Bey Mahallesi³⁷ ise Abdal Cüneyd zâviyesinin biraz daha doğusunda kaleden uzakta kurulan yeni bir mahalledir. Şu hâlde kale dışındaki ilk mahallelerin kalenin güneybatı cihetinde Kızıldeli Nehri'ne paralel uzanan arazide konumlandıkları anlaşılmaktadır. Ancak bunlar içinde bir istisna olarak Haraççı Mahallesi'ni ayrıca zikretmek gerekir ki bu mahalle Çarşı Kapısı yönünde yer alıyordu. Bu mahalle isminden de anlaşılacağı üzere şehrin cizye ve ispenç gibi vergilerinin toplanması işinden sorumlu devlet görevlilerinin bulunduğu bir mahalledir³⁸. Mahallenin bulunduğu yöndeki *Çarşı Kapısı* aynı zamanda kalenin ana giriş kapısı niteliğinde olup daha ziyade sultanın ve yönetici sınıfın kullandığı giriş kapısı olması sebebiyle burada resmi görevi haiz şahısların yerleşmiş olduğu bir mahallenin olması akla yatkındır. Mezkûr mahallenin fetihten hemen sonra ihdas edildiğini söyleyebiliriz.

XIV. yüzyılın sonlarına doğru şehrin merkezi yerleri belirginleşmeye başlayacaktır. Asıl şehrin oluşmasında Sultan Yıldırım Bayezid'in katkılarının üst seviyede olduğu görülmektedir. Özellikle Yıldırım Bayezid Câmii ve onun yakınındaki imâret, pazar yeri, zâviye ve dükkânlar bu anlamda şehrin asıl çekirdeğinin olduğu kısım olarak karşımıza çıkmaktadır. Daha sonraları *Kuyumcu Mahallesi* sınırları içinde kalmış olduğunu öğrendiğimiz Ahi Denk (Denek) zâviyesi bizzat Yıldırım Bayezid tarafından yaptırılmıştır. Yıldırım Bayezid, ayrıca şehrin çarşısı içinde bir başhane yaptırarak gelirini bu zâviyeye vakfetmiştir³⁹. Bu bilgiden anlaşılacağı üzere şehirde Yıldırım Bayezid zamanından itibaren bir çarşının varlığından bahsetmek mümkündür.

Çarşının hemen yanında XIV. yüzyıl sonlarında inşasına başlanmış olan Yıldırım Bayezid Câmii bulunmaktaydı. Yıldırım Bayezid Câmii, XV. yüzyılda şehrin en büyük câmisi olup yanında bir imâret mevcuttu⁴⁰. Modern kaynakların birçoğunda câminin kitabesinde geçen

36 BOA, *TT.d.*, nr. 20, s. 301.

37 Mahallenin adını Osman Bey'in oğullarından Bazarlı Bey'den aldığını düşünmekteyiz. Bazarlı/Pazarlı Bey hususunda bkz. H. İnalçık, "Osmanlı Beyliği'nin Kurucusu Osman Beg", *Belleten*, LXXI/261 (2007), s. 465; Ayrıca bkz. Vedat Turgut, "Osman Gazi'nin Hanımları ve Çocukları", *Vakanîvis*, vol. 4, Söğüt Özel Sayısı, Aralık 2019, s. 68.

38 XIX. yüzyılda şehirde mevcut olan Cizyedâr Mahallesi, Haraççı Mahallesi'nin isminin değişmesiyle ortaya çıkmış bir mahalle olmalıdır.

39 Başhanenin gelirinden günlük 3 akçe olmak üzere yıllık toplam 1.080 akçe zâviyeye vakfedilmiştir. BOA, *TT.d.*, nr. 370, s. 20.

40 Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, s. 71.

açıklamalar ve inşaatının bitiş tarihinin esas alınması mezkûr câminin *Çelebi Mehmed Câmii* olarak zikredilmesine sebep olmuştur⁴¹. Ancak çeşitli arşiv vesikalarında câminin tamiri, görevli atamaları vs. hususunda tutulmuş kayıtlardan bânîsinin Yıldırım Bayezid olduğu açıkça görülmektedir. Arşiv vesikalarında mezkûr câmi “*Yıldırım Bayezid Han’ın binâ eylediği câmi-i şerif*” diye kaydedilmiştir⁴². Câmîye ait müstakil bir vakıf bulunmamakla birlikte masraflarının Edirne gümrük gelirinden karşılandığı anlaşılmaktadır⁴³. Câmînin etrafında *Câmi Mahallesi* ve hemen karşısında çarşı ile yan yana olduğu anlaşılan *Kuyumcu Mahallesi* bu dönemde kurulmuş mahallelerdendir. Câmî ve etrafındaki çarşı, pazar yeri ve burada inşa edilen zâviye ve dükkânlar yeni bir çekim alanı oluşturmuş ve zamanla etrafında başka mahalleler kurulmuştur.

Yıldırım Bayezid zamanında şehre yapılan yatırımların hız kazandığını görmekteyiz. Yıldırım Bayezid şehrin su ihtiyacını karşılamak üzere bir su yolu yaptırmıştır. Şehre hangi mecradan su getirildiği hususunda bir bilgiye tesadüf edemedik. Ancak câmi ve su yoluna ait tamirat kayıtlarından şehre künkler vasıtasıyla su getirildiğini öğrenmekteyiz⁴⁴. Öncelikli olarak câminin inşaatı için gerekli suyun temin edilmesi meselesi su yolunun yapımında etkili olmuştur. Evliya Çelebi ulu câmi yanında köhne bir hamamdan bahsetmektedir. Câmî yanındaki bu hamamın suyu da buradan temin edilmiş olmalıdır. Câmînin avlusunda bulunan şadırvanın suyu da borular vasıtasıyla bu sudan sağlamaktaydı. Yıldırım Bayezid’in şehre getirdiği su sayesinde Câmî Mahallesi ile birlikte câminin karşı tarafında bulunan çarşıya gelen kalabalık kitlenin de su ihtiyacı karşılanmıştır.

Yıldırım Bayezid döneminin sonlarına doğru şehrin başka bir çekim alanını da Oruç Paşa yapıları olmuştur. Rumeli Beylerbeyi iken daha sonra Anadolu Beylerbeyiliği görevine getirilen Kara Timurtaş Paşa oğlu Oruç Bey (Paşa)’ın yaptırmış olduğu mescid ve medrese XV. yüzyılda şehrin en uzak noktası olarak tâbir edebileceğimiz bir yerde, Yıldırım Bayezid Câmii’nin daha da doğu tarafında yer almaktaydı. Bu medrese Dimetoka’nın ilk medresesi, Rumeli’nin ise en eski eğitim kurumlarından biri olması sebebiyle ayrı bir önem taşımaktaydı. Bazı kaynaklarda Yıldırım Bayezid’in daha şehzadelik yıllarında Dimetoka’da bir medrese

41 Semavi Eyice, Câmînin kitabesinde 1420 yılı bitiş tarihi olarak belirtilmesine rağmen Abdurrahman Hibri’nin *Enisü’l-Müsâmirin* adlı eserinde câminin 1410 (H. 813) yılında yapılmış olduğunu bildirmektedir. Semavi Eyice, “Çelebi Mehmed Câmii”, *DİA*, VIII, 262; kezâ Abdurrahman Hibri, *a.g.e.*, s. 53; Bu hususta ayrıca bkz. Ekrem Hakkı Ayverdi, “Dimetoka’da Çelebi Mehmed Câmii”, *Vakıflar Dergisi*, sayı III, Ankara 1956, s. 15.

42 Mezkûr câmi başka bir belgede “*mahrusa-i Edirne Eyâleti mülhakatından Dimetoka kazasında cennetmekân firdevs âşiyân Sultan Yıldırım Bayezid Han tâbe serâhu hazretlerinin binâ ve ihyâ buyurdıkları câmi-i şerif*” diye kaydedilmiştir. BOA, *EV.d.*, nr. 14099.

43 Bu câmi için XV. yüzyıla ait herhangi bir vakıf kaydına tesadüf edemedik. Ancak daha sonraki zamanlarda tutulmuş çeşitli kayıtlarda mezkûr câmi Yıldırım Bayezid Câmii olarak geçmektedir. BOA, C.EV, nr. 458/28681.

44 Câmî ve su yoluna ait tamir kaydından bu yapıların Yıldırım Bayezid zamanında inşa edildiği anlaşılmaktadır. BOA, *EV.d.*, nr. 14099.

yaptırdığı belirtilmesine rağmen tetkiklerimiz neticesinde şehirde böyle bir medresenin bulunmadığı görülmüştür⁴⁵.

Oruç Bey Medresesi uzun yıllar şehrin tek medresesi olarak Dimetoka'nın eğitim ve kültür hayatında önemli bir yer teşkil etmiştir. Medresenin hemen yanında yine Oruç Bey yapısı olan bir mescid bulunmaktaydı. Oruç Bey Mescidi medresenin yanında olması sebebiyle “*medrese câmi-i şerifi*” olarak da adlandırılmakta idi⁴⁶. Oruç Bey'in bu iki yapıdan oldukça uzakta Kızıldeli Nehri kıyısında bir bab hamamı da bulunmaktaydı⁴⁷. Evliya Çelebi bu hamama halk arasında *Fısıltı Hamamı* denildiğini yazmaktadır. Bu hamamın gelirleri ile birlikte Dimetoka yakınlarında bir bahçenin geliri de medresenin ihtiyaçlarına hasredilmiştir.

Oruç Bey (Paşa) Mahallesi yukarıda değindiğimiz üzere şehrin oldukça uzak noktasında bulunmaktaydı. Mezkûr mahallenin halkı ulu câmiden uzakta oldukları ve yakınlarında da başka bir câmi bulunmadığı için kış günlerinde ve yağmurlu havalarda cuma namazına giderken oldukça zorlandıklarını belirterek Oruç Paşa Mescidi'nin câmiye çevrilmesi yönünde istekte bulunmuşlardır. Buna istinaden Cuma namazı kılınmak üzere mescidin câmiye tahvili uygun bulunmuştur⁴⁸. Osmanlı ricâlinin önde gelen şahsiyetlerinden biri olan Oruç Paşa'nın sadece Dimetoka merkezinde değil köylerinde de vakıfları bulunuyordu. Dimetoka'ya bağlı

45 M. Kiel, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi'nde kaleme aldığı “*Dimetoka*” maddesinde referans aldığı tahrir defteri (TT.d, nr. 370, s. 35)'ne nazaran “*vakf-ı medrese-i Çelebi Yıldırım Han vakfı imiş*” kaydında yer alan “*Çelebi*” ibâresini Yıldırım Bayezid'in şehzadelik yılları olarak telâkki etmiş, buna istinâden Yıldırım Bayezid'in şehzadelik yıllarında Dimetoka'da bir medrese yaptırdığını ifade etmiştir. Ancak incelemelerimiz neticesinde Dimetoka'da bu adla bir medresenin bulunmadığını tespit etmekteyiz. XVII. yüzyılın ikinci yarısında Dimetoka'da bir dönem Oruç Paşa Medresesi'nde müderrislik yapmış olan Abdurrahman Hibrî de Dimetoka'da Yıldırım Bayezid Medresesi'nden bahsetmemektedir. Hibrî, şehirde Oruç Paşa, Karagöz Bey ve 1630 yılında kurulmuş olan Abdülvâsi Efendi Medresesi olmak üzere üç medresenin bulunduğunu bildirmektedir. Abdurrahman Hibrî, *Enisü'l-Müsâmirin*, s. 53; İlk dönem medreselerinin Osmanlı eğitim ve kültür hayatındaki önemine binaen çeşitli araştırmacılar erken dönem Osmanlı medreselerini ele alırken Dimetoka üzerinde de durmuşlardır. Bazı araştırmacılar Kiel'in makalesini referans alarak bu hatalı bilgiyi tekrarlamışlardır. İlk dönem Osmanlı medreseleri üzerinde çalışma yapan Ekmeleddin İhsanoğlu makalesinde TD. 370 numaralı defteri referans vererek Kiel ile aynı yanılıya düşmüş ve Dimetoka'da Yıldırım Bayezid'in şehzadelik yıllarında bir medrese yaptırdığından bahsetmiştir. İhsanoğlu, medreselerin isimlerinin verildiği listede *Çelebi Yıldırım Medresesi* için yine Kiel'i referans göstermiştir. Ekmeleddin İhsanoğlu, “Osmanlı Medrese Geleneğinin Doğuşu”, *Belletra*, LXVI/247 (2002), 869-889; Kiel'in mezkûr makalesini referans aldığı anlaşılan Feride Buzcu da çalışmasında aynı hatayı tekrarlayarak Yıldırım Bayezid'in şehzadelik yıllarında Dimetoka'da bir medrese yaptırdığını yazmıştır. F. Buzcu, *a.g.t.*, s. 63; Ancak Mustafa Bilge, *İlk Osmanlı Medreseleri* adlı çalışmasında Dimetoka'da sadece Oruç Paşa Medresesi'nden bahsetmiştir. Mustafa Bilge, *İlk Osmanlı Medreseleri*, İstanbul 1984, s. 167-169; Araştırmalarımız esnasında Çelebi Medresesi vakfına ait ilk kaydın 1485 yılında tutulmuş olan tahrir defterinde yer aldığını görmekteyiz. Defterde “*vakf-ı medrese-i Çelebi*” şeklinde kayıt bulunmakta olup Yıldırım Bayezid'in ismi zikredilmemiştir (BOA, TT.d, nr. 20); Ancak mezkûr medrese vakfı ile ilgili ileriki yıllarda tutulmuş kayıtları da incelediğimizde “*Vakf-ı merhûm Yıldırım Han aleyhi'r-rahmetü ve'l-gufrân be cihat-i medrese-i Çelebi ta'yîn kerde*” şeklinde kaydedildiğini ve kaydın altında Yıldırım Bayezid'in bu medreseye Dimetoka'nın bazı köylerini vakfettiğini görmekteyiz (BOA, TK.GM.d, nr. 385, s. 1); Keza aynı vakıf için bkz. BOA, TT.d.,nr. 470. s.77, Bahse konu Çelebi Medresesi ise Dimetoka'da değil Edirne'de bulunmaktadır. Gökbilgin, *a.g.e.*, s. 282; XV. yüzyılda medreseye Dimetoka'nın Ilıca Viranı köyü vakfedilmişken, XVI. yüzyılın ikinci yarısında buna iki köy daha ilave edilerek üç köyün toplamda 21.142 akçelik hâsılı Çelebi Medresesi'ne vakfedilmiştir.

46 BOA, C.EV, 66/3263.

47 Oruç Paşa hamamı Kızıldeli Nehri kıyısında bulunmaktaydı, BOA, C.BLD, 48/2384; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, s. 71.

48 BOA, C.EV, 227/11350.

Çobanlı ve Brankı köyleri Oruç Paşa'nın vakıfları arasında yer almaktaydı. Bu iki köyün geliri yine Dimetoka'nın Ova Nâhiyesi'ndeki imâretine hasredilmişti⁴⁹.

XV. yüzyılda Dimetoka mahalleleri arasında şehirdeki diğer yapılardan oldukça uzak bir mesafede “Tatarlar/Tatarlı Mahallesi” ismiyle bir mahalle dikkat çekmektedir. Bu mahallenin XV. yüzyılın ortalarına doğru I. Mehmed (Çelebi) döneminde kurulduğunu tahmin etmekteyiz. Çelebi Mehmed döneminde Anadolu'dan Rumeli'ye büyük bir Tatar nüfusu nakledilmiş ve gerek şehirlerde gerekse kırsal alanda *Tatar/Tatarlar/Tatarlı/Tatarlı* gibi farklı adlarla yeni yerleşim alanları kurulmuştur⁵⁰. Buna istinaden Tatarlar Mahallesi'nin XV. yüzyılın hemen başında kurulduğu düşünülebilir. Ancak XIX. yüzyılda mahallenin adının Tatar Baba⁵¹ olarak zikredilmesi ve mahallenin şehrin oldukça dışında bulunuyor olması şehrin fethi esnasında gelen bir derviş tarafından yaptırılan tekke ya da zâviye etrafında kurulduğunu da akla getirmektedir. Yine I. Mehmed ve II. Murad dönemlerinde Rumeli Beylerbeyi olan Şah Melek Paşa'nın Oruç Bey Medresesi yakınında yaptırmış olduğu 5 dükkân şehrin iktisâdi hayatı için ciddi bir katkı sağlamıştır. Şah Melek Paşa'nın bu dükkânlarından elde ettiği gelir Edirne'de yaptırmış olduğu medresesine vakfedilmiştir⁵². Fetret devrinin ardından toparlanma sürecine giren devletin eğitim, kültür ve imar faaliyetlerine yeniden hız verdiğini tahmin etmekteyiz. XV. yüzyılın ikinci yarısında tıpkı Oruç Bey yapıları gibi Karagöz Bey yapıları da şehrin farklı noktalarında yeni yerleşim ünitelerinin kurulmasına vesile olmuştur⁵³.

Karagöz Bey'in ilk imar faaliyeti olarak Yıldırım Bayezid Câmii'nin güneyinde Bazarbeyli Mahallesi yakınında bir tekke (zâviye) inşa ettirdiğini görmekteyiz. Karagöz Bey Mahallesi bu tekkenin etrafında gelişmiştir⁵⁴. Mezkûr tekke daha sonraki kayıtlarda mescid olarak zikredilmiştir⁵⁵. Karagöz Bey, mescid hâricinde Dimetoka'nın eğitim ve kültür hayatında önemli bir yere sahip olan şehirdeki ikinci medresenin de bânisidir. XV. yüzyılın sonlarına doğru Dimetoka mahalleleri arasında yer alan “*Medrese Mahallesi*” Karagöz Bey Medresesi etrafında şekillenmiş olmalıdır. Şehrin ilk medresesi olarak bildiğimiz Oruç Paşa Medresesi ve hemen yanındaki mescitten oluşan kompleks Oruç Paşa Mahallesi içinde kaldığına göre Medrese Mahallesi başka bir medrese civarında bulunmalıdır. Şu hâlde Medrese Mahallesi, şehrin ikinci medresesi olan Karagöz Bey Medresesi etrafında şekillenmiştir.

XV. yüzyıl sonlarına doğru Osmanlı ricâlinden II. Bayezid'in damadı ve aynı zamanda İşkodra sancak beyi olan Nasuh Bey de şehirde îmar faaliyetlerinde bulunan devlet adamları

49 BOA, *TT.d.*, nr. 20, s. 244-246.

50 Çelebi Sultan Mehmed'in Samsun bölgesini zaptından sonra İskilip bölgesindeki Tatarları Filibe taraflarına getirdiği bilinmektedir. Aktepe, “Rumeli'nin Türkler Tarafından İskânına Dair”, s. 301.

51 Delibalta, *a.g.e.*, s. 30.

52 Gökbilgin, *Paşa Livası*, s. 247.

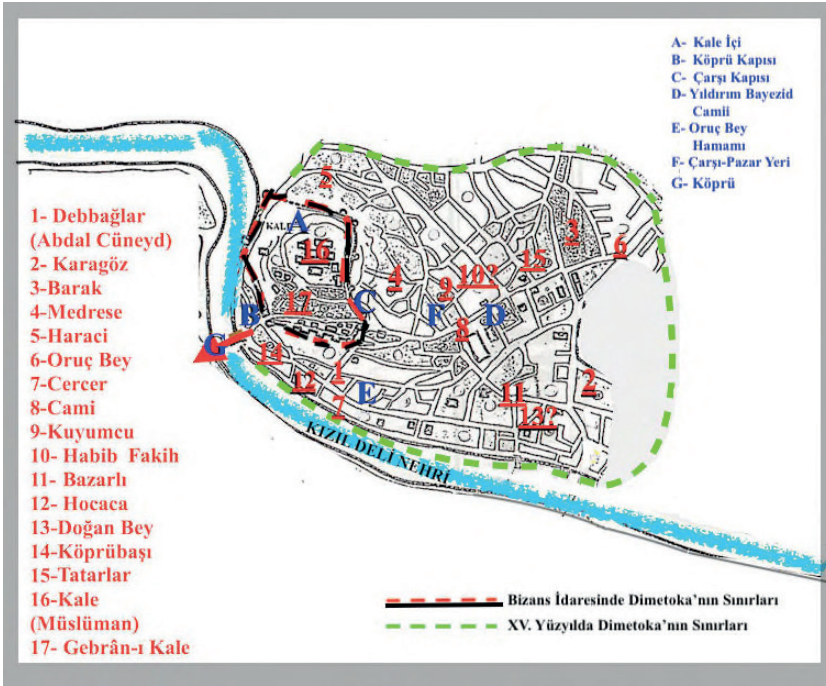
53 Karagöz Bey'in II. Murad ya da Fatih ricâlinden olduğu sanılmaktadır. Gökbilgin, *Paşa Livası*, s. 289.

54 Dimetoka köylerinden Hekim köyünün 3.788 akçelik geliri bu zâviyeye vakfedilmiştir. BOA, *TT.d.*, nr. 77, s. 250.

55 BOA, *TT.d.*, nr. 370, s. 30.

arasında yer almaktadır. Nasuh Bey'in Dimetoka'da bir mescidi bulunmaktaydı⁵⁶. Dimetoka'da Nasuh Bey ismiyle anılan herhangi bir mahalle mevcut değildir. II. Bayezid döneminde tutulmuş olan tahrir defterine nazaran yukarıdaki mahallelerin haricinde şehirde ayrıca Cercer (Cırcır), Barak (Burak), Habib Fakih, Doğan, Hocaca adlı mahalleler de bulunmaktadır.

Dimetoka'da fethin ardından I. Murad zamanından başlamak üzere Yıldırım Bayezid, II. Murad, II. Mehmed ve II. Bayezid dönemlerinde şehirde inşâ edilen fonksiyonel yapılar yeni yaşam alanlarının, yeni mahallelerin kurulmasına vesile olmuştur. I. Murad zamanında kale dışında başlayan yerleşme süreci Kızıldeli Nehri boyunca şehrin güneybatı yönünde gelişmiştir. Yıldırım Bayezid'in inşa ettirdiği *ulu câmi* ve etrafındaki yapılar kalenin haricinde şehirde yeni bir çekim alanı oluşturarak şehrin farklı bir merkeze doğru gelişmesini sağlamıştır. XIV. yüzyılın sonlarından XV. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde şehrin genel görüntüsü; kadim kalenin Köprü Kapısı'ndan başlayarak güneydoğu tarafında Karagöz Bey Mahallesi'ne oradan bir kavisle kuzeydoğu cihetine yönelerek Oruç Bey Mahallesi'ne ve buradan da çarşısı için alacak şekilde kalenin Çarşı Kapısı ile birleşen bir yerleşim düzeni arz etmekteydi.

Plan 1: Fethinden XV. Yüzyıl Sonlarına Kadar Dimetoka'nın Sınırları ve Mahalleleri⁵⁷

56 Dimetoka köylerinden hasılı 4.760 akçe olan Bey ve Çeltikçü köyleri II. Bayezid tarafından kendisine mülk olarak verilmiştir. Ancak Dimetoka'daki mescidin bir vakıf kaydı bulunmamaktadır.

57 Bu harita, A. Mehmet Delibalta'nın *Rumeli'de İlk Başkent Dimetoka (Dimetoka Mahalleleri)* adlı çalışmasındaki şehir krokisi temel alınarak oluşturulmuştur.

3. Şehrin Sâkinleri: Mahalleler ve Nüfus

Dimetoka ve çevresi, Rumeli'nin fethi esnasında ilk ele geçirilen bölgelerden olması sebebiyle Anadolu'dan Rumeli'ye nakledilen Türkmenlerin ilk iskân edildiği yerlerin de başında gelmekteydi. Bu sebeple şehrin etrafında yoğun bir Türk-Müslüman nüfus bulunmaktaydı. Ancak şehrin fethinin ardından Dimetoka merkezinde aynı oranda Türk nüfusun yerleştiğini söylemek güçtür. Dimetoka'nın kadim halkı olan Rum ahalinin fethin akabinde Müslüman nüfustan sayıca fazla olduğuna değinilmişti. Yukarıda da izah edildiği üzere fetihden sonra I. Murad zamanında kurulan mahallelerin sayısına baktığımızda kırsal alandaki nüfus kesafetinin şehir merkezine yansımadığını söyleyebiliriz.

XV. yüzyılın ortalarından itibaren kadim kaledeki nüfusun ilerleyen yıllarda azalma eğiliminde olduğu görülmektedir. Osmanlı idaresinde Rum ahalinin kitlesel olarak Müslümanlığı tercih ettiklerine dair bir kayıt bulunmamaktadır (Bu azalmanın muhtemel sebebine yukarıda değinilmişti). Dimetoka mahallelerinden sadece bir mahallede *nev müslim* ibaresi ile kayıtlı, İslâm dinini seçmiş bir kişinin kayıtlı olduğu görülmektedir. Ancak şehir halkı içinde Müslüman mahalleleri sakinleri arasında baba adı *Abdullah* olan kişilerin varlığı dikkat çekicidir. Baba adı Abdullah olanların daha ziyâde gayrimüslim iken İslâmiyeti kabul eden (mühtedî) kişiler oldukları bilinmekle birlikte Müslümanlar da Abdullah ismini sıklıkla kullanmaktadır. Dimetoka'da Kum/Hocaca Mahallesi'nde 8, Karagöz Mahallesi'nde 5, Habib Fakih Mahallesi'nde 3, Kuyumcu Mahallesi'nde 1, Kum/Bazarlu Bey Mahallesi'nde 1, Doğanca Mahallesi'nde 1 kişi olmak üzere toplam 19 kişinin baba ismi Abdullah olarak kayıtlı idi.

Müslüman mahalleleri içinden Kuyumcu, Kum/Hocaca, Abdal Cüneyd, Kum/Bazarlu Bey mahalleleri şehrin en kalabalık mahallelerini teşkil etmekteydi. Kuyumcu Mahallesi çarşı ile iç içe bir mahalle olduğundan oldukça kalabalıktı. Ancak mahalle sakinleri arasında bir kuyumcu bulunuyorken 5 kişinin kasap olarak kaydedildiği görülmektedir. Buna istinaden olsa gerek daha sonraki yıllarda Kuyumcu Mahallesi nâm-ı diğer Kasabân olarak da geçmeye başlamıştır. Yukarıda da zikredildiği üzere Ahi Denk zâviyesine bu mahalle içinde bulunan başhanenin geliri vakfedilmişti.

Kum/Bazarlu Bey ve Kum/Hocaca mahalleleri Kızıldeli Nehri kıyısında yer almaktaydı. Kum Mahallesi sakinlerinin yıllar içinde farklı iki mescidin cemaati olarak ayrılmış olmaları neticesinde mahalle ikiye bölünerek farklı iki isimle zikredilmeye başlanmış olmalıdır. Şehrin dördüncü kalabalık mahallesi Abdal Cüneyd zâviyesi etrafında kurulmuş olan Abdal Cüneyd/Debbağlar Mahallesi'dir. Mezkûr mahalle debbağlık işiyle meşgul kimselerin yoğun olarak yaşadığı bir mahalle idi. Mahallenin adının Abdal Cüneyd/Debbağlar diye kaydedilmesi muhtemelen Abdal Cüneyd'in kendisinin de bir debbağ oluşu ya da debbağların şeyhi olmasıyla ilgili olmalıdır.

Şehrin geneline bakıldığında Doğan Bey Mahallesi'nin en az nüfusa sahip olduğu görülmektedir. Şehrin en kalabalık mahallelerinden olan Kum/Hocaca Mahallesi 18 mücerred ile en fazla genç nüfusa sahip mahalledir. Müslüman mahallelerin nüfusu toplamda 340 hane ve 52 mücerredten oluşmaktaydı. XV. yüzyılın sonlarına doğru şehirdeki Müslüman nüfus yaklaşık 1.750-1.755 kişi civarında idi. Buna mukabil kale içinde 4 Müslüman hane hariç tutulduğunda 113 hane de gayrimüslim nüfus bulunmaktaydı. Kale içinin toplam nüfusu yaklaşık 560 kişi dolaylarında idi. XV. yüzyılda şehrin toplam nüfusu yaklaşık 2.320 civarında idi.

Tablo 1: XV. Yüzyıl Sonunda Mahallelere Göre Nüfus Dağılımı⁵⁸

Mahalle	Hane	Mücerred	Bive
Kuyumcu	36	1	-
Kum/Hocaca	35	18	-
Debbağlar/Abdal Cüneyd	31	7	-
Kum/Bazarlu Bey	30	4	-
Tatarlar	29	-	-
Karagöz	28	7	-
Habib Fakih/Macarlar	25	3	-
Oruç Bey	24	4	-
Câmi	20	4	-
Köprübaşı	19	1	-
Haraci	18	2	-
Barak	12	-	-
Medrese	12	1	-
Cercer (Cırcır/Çırcır)	12	-	-
Doğan Bey	5	-	-
Kale (Müslüman)	4	-	-
<i>Gebrân-ı Kale</i>	106	-	7

Osmanlı şehirlerinin demografik yapısı hakkında başvurduğumuz kaynakların başında gelen tahrir defterleri temelde vergi tespiti için tutulan defterlerdi. Bu defterlerde şehirde vergiden muaf zümreyi belirlemek için defterde kayıtlı şahsın hangi özelliği sebebiyle muaf olduğu, görevi, fiziksel özrü (âmâ, divâne vs.), ekonomik durumu (müflis olup olmadığı) gibi hususlar da isminin bulunduğu yere kaydedilmekte idi. Bu özellikleri haiz şahıslar *askerî* statüsünde olan kimselerdi⁵⁹. Bunlar asker olanların dışında bazı vazifeleri yerine getirmekle yükümlü ya da padişah beratıyla muaf gruplar olarak da bilinmekteydiler⁶⁰.

58 BOA, *TT.d.*, nr. 20, s. 141-149.

59 Halil Sahillioğlu, "Askerî", *DİA*, III, 488; Askerî tabiri için ayrıca bkz. Ömer Lütfi Barkan, "Edirne Kassamına Âid Tereke Defteri", *TTK Belgeler*, III/5-6 (Ankara 1968), s. 4-8.

60 Bunlar askerî zümreden olup beratlı tabir edilen grup idi. Bu kişiler, görevleri ya da statüleri devam ettiği sürece padişah beratı ile vergiden muaf tutulmakta idiler. Her padişah değişikliğinde gerekli görüldüğü taktirde beratları yenilenmekte idi. Mübahat S. Kütükoğlu, "Berat", *DİA*, V, 472- 473.

Askerlikle münasebeti olmayan ancak kamu hizmeti gören görevliler, memurlar, kâtipler, mültezimler, eminler, muhassıllar; kamu görevlisi sayılması gereken yargı organları mensupları, müderrisler ve mülâzımlar; günlük 3 akçe ve daha fazla ciheti olan müteveli, nâzır ve cüzhanlar; imam, hatip, müezzin gibi din görevlileri, seyyid ve şerif gibi Hz. Peygamber soyundan gelenler; köprücü, derbentçi, madenci, tuzcu, atmacacı, doğancı, sarraf gibi hizmetleri ifa edenler askerî sayılmaktaydılar⁶¹.

XV. yüzyılda Dimetoka sâkinleri arasında askerî vasfını taşıyan 59 kişi bulunmaktaydı. Mahallelerin her biri hemen hemen bir mescid ya da câmi etrafında şekillendiğinden her mahallede bir imam, bir müezzin görev yapmaktaydı. Bunun yanı sıra iki mahallenin haricinde diğer mahallelerin her birinde mahalle kethüdâları da bulunmaktaydı. Kethüdâlar mahalle halkını devlet nezdinde temsil etmekte idiler⁶². Mahalle sâkinleri arasında kalenin muhafazası için görevlendirilmiş bir dizdârın dışında şehrin güvenliği hususunda görevlendirilmiş bir sınıf ya da bu sınıfa mensub herhangi biri kayıtlı değildi.

Tablo 2: XV. Yüzyılda Dimetoka'daki Muaf Zümrelerin Mahallelere Göre Dağılımı⁶³

Mahalle/ Muaf Zümre	İmam/ Hatib	Müezzin	Kethüda	Dede	Sufi	Derviş/ Abdal	Dizdar	Naib-i Kadı
Debbağlar/Abdal Cüneyd	1	1	1	1	1	-	-	-
Karagöz	1/1 ⁶⁴	-	1	-	-	-	-	-
Barak	1	-	1	-	-	-	-	-
Medrese	1	1	1	-	-	-	-	-
Haraci	1	1	1	-	-	1/1 ⁶⁵	-	-
Oruç Bey	1	1	1	-	-	-	-	-
Cercer	1	1	1	-	-	-	-	-
Câmi	1	1	1	-	-	-	-	1
Kuyumcu	1	1	-	-	-	-	1	-
Habib Fakih/ Macarlar	1	1	1	-	-	-	-	-
Kum/ Bazarlı Bey	1	1	-	-	-	-	-	-
Kum/ Hocaca	1	1	1	-	-	-	-	-
Doğan Bey	1	1	1	-	-	-	-	-
Köprübaşı	1	1	-	-	-	-	-	-
Tatarlar	1	1	-	-	-	-	-	-
Kale (Müslüman)	1	1	-	-	-	-	-	-

61 Sahillioğlu, a.g.m., s. 488.

62 Mahalle imamlarının giderek ön plana çıkması ile birlikte mahalle kethüdâlığı uygulamasının zaman içinde ortadan kalktığı görülmektedir. Musa Çadırcı, "Anadolu Kentinde Mahalle (Osmanlı Dönemi)", *Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme*, İstanbul 1996, s. 258.

63 BOA, *TT.d*, nr. 20, s. 141-149.

64 1 Hatib.

65 1 Abdal.

4. XV. Yüzyılda Şehrin İktisâdi Durumu

XV. yüzyılda Dimetoka'nın iktisâdi yapısı hakkındaki bilgiler tahrir defterlerindeki verilerden öteye gidememektedir. Bu bilgiler her ne kadar kısıtlı olsa da şehrin iktisâdi yapısı hakkında bazı sonuçlara ulaşmamıza imkân vermektedir. Tarımsal faaliyetlerin yoğun olduğu bir kırsal alan ile çevrili olan Dimetoka bu çevrenin tarım dışı ihtiyaçlarının karşılandığı bir merkez konumunda idi⁶⁶. XIV. yüzyılın sonlarından itibaren varlığından haberdar olduğumuz Dimetoka çarşısı kırsal alanın beklentilerine cevap vermekte oldukça önemli bir misyona sahiptir. Nitekim Osmanlı şehri denildiğinde akla ilk gelen tanım çarşı-pazarın varlığı ile cuma câmiinin mevcudiyeti idi⁶⁷. Bu minvalde Dimetoka, ulu câmi etrafında şekillenmiş çarşısı ve dükkânlarıyla tipik bir Osmanlı şehri profili sergilemektedir.

Dimetoka'da iktisâdi faaliyetlerinin en yoğun yaşandığı yer olan çarşı, kalenin güneydoğu yönündeki ana giriş kapısı olan Çarşı Kapısı ile Yıldırım Bayezid Câmii arasındaki alanda bulunmaktaydı. Burası Yıldırım Bayezid Câmii'nin hemen karşısında yer almaktaydı. Yıldırım Bayezid Dimetoka çarşısının oluşumunda, şehirdeki ticari aktivitenin düzenli ve sistemli bir şekilde devam etmesi hususunda en etkin karakter olarak telâkki edilebilir. Bununla birlikte II. Bayezid dönemi ricâlinden Nasuh Bey'in Dimetoka çarşısında yaptırdığı dükkânlar da çarşının gelişmesine katkı sağlamıştır. Kezâ bu hususta Şah Melek Paşa dükkânlarını da zikretmek gerekir. Şehirdeki dükkânların hemen hepsi vakıf dükkânları olup gelirleri çeşitli vakıflara hasredilmişti.

Şehirdeki meslek kollarını incelediğimizde otuz yedi meslek dalının mevcut olduğunu görmekteyiz. Bunlar içinden keçeci, pabuççu, terzi, çanakçı, kuyumcu, nalbant, kalaycı, bardakçı, kitemitçi, demirci, sabuncu, ekmeççi, börekçi gibi mesleklere mensup zanaatkarların üretmiş oldukları ürünlerini Dimetoka çarşısında sattıkları dükkânları da bulunmalıdır. Çarşıda dükkânların yanı sıra alışveriş için günübürlük ya da belli bir zaman aralığında şehre gelenlerin yemek yiyebilecekleri ve dinlenebilecekleri yerler de mevcuttu. Fırın, börekçi dükkânı, bozacı gibi gıda temin edilebilecek yerler bunlardan bazılarıydı. Dimetoka'da daimi çarşının haricinde her hafta kurulan bir pazar da mevcuttu⁶⁸.

Çarşıdaki dükkânların sayısı şehirdeki ticari aktivitenin göstergesi olması bakımından önem arz etmekteydi. Tıpkı dükkânlar gibi şehir dışından çarşıya pazara ürün ve mal getirenlerin mallarını koydukları ya da dinlenmek üzere kaldıkları kervansaraylar ve hanlar

66 Bilindiği üzere şehir olarak tanımlanan yerler sakinlerinin geçimlerini tarımdan ziyade zanaat ve ticaret yolu ile sağladıkları yerleşim birimleriydi. Şehrin tek başına bir olgu olmadığı ve yerleşme, nüfus ve ekonomik boyutlarıyla birlikte değerlendirilmesi gerektiği hususunda bkz. Bedriye Tolun Denker, *Yerleşme Coğrafyası*, İstanbul 1977, s. 41-45; keza bu hususta bkz. Erol Tümerekin, *Ekonomik Coğrafya*, İ.Ü.E.F. Yayınları, no. 2926, İstanbul 1994.

67 İlhan Şahin, "Şehir", *DİA*, XXXVIII, s. 446.

68 XVI. yüzyılın ortalarına ait bir kayıttan Dimetoka pazarının eski zamanlardan itibaren "ahad günlerinde" (Pazar günü) kurulduğu öğrenmekteyiz. BOA, *TT.d*, nr. 1090, s. 72.

da şehirlerin ticari hayatını yansıtan önemli yapılar arasında idi. Dimetoka'nın Edirne'ye çok yakın olması sebebiyle olsa gerek XV. yüzyılda şehirde han ya da kervansaraydan bahseden bir kayda rastlanmamıştır⁶⁹. Han ya da kervansaray gibi yapıların olmadığı yerlerde şehir dışından gelenler geceyi zâviyelerde geçirebilmekteydiler⁷⁰. Dimetoka'da bulunan zâviyelerin bu anlamda oldukça önemli fonksiyonları olduğunu söyleyebiliriz.

Ticari aktivitenin şehirlerde yansımaları olan bir diğer unsur da bâc-ı pazar ve resm-i kantar gibi vergilerin alınmamasıydı⁷¹. Bu tür vergilerin çoğu kırsal alanda görülmeyen ve ticari aktiviteye dayalı vergiler olduğundan mezkûr vergilerin miktarı şehirdeki ticaret hacmi hakkında fikir vermektedir. Şehirdeki diğer bazı vergilerle birlikte *kıst-ı bazar ve kantar* gelirlerinin miktarı 12.000 akçe tutarında idi⁷². Dimetoka'nın gelirleri içinde yer alan *kıst-ı bazar ve kantar* gibi kayıtlar satılmak üzere şehre getirilen malların vergilendirildiği bir gümrüğün varlığını da işaret etmektedir. XV. yüzyılda şehrin tüm iktisâdi faaliyetlerinden elde edilen vergiler padişah hasları içinde kaydedilmişti. Padişah hasası içinde kaydedilmiş olan şehrin gelirleri toplamda 52.227 akçe tutarında idi.

Padişah Hasları İçindeki Gelir Grupları	Miktarı (akçe)
Gendüm	1.200
Cev ve gayruhû	1.600
Öşr-i bağat nefis	5.000
Öşr-i piyaz	6.000
Öşr ...?	1.000
Dalyan	100
Çanakçılardan ve bardakçılardan ve kiremitçilerden resm	300
Niyâbet; Arûsâne; kıst-ı bazar, bozahâne ve mumhâne ve kantar ve kassâbân nefis-i şehir ve kıst-ı niyâbet ve gayruhû ve timar-ı sipâhiyân	12.000
Âsiyab nefis-i mezkûr	855
Öşr-bostan karpuz ve dölek	1.895
Kıst-ı beytümâl ve mâl-i gâib ve mâl-ı mefkûd ve müjdegâne-i esir	9.585
İспенç	2.692
Adet-i ağnam nefis-i şehir ma'a hâssahâ-i Dimetoka an timar-ı sipahiyân	10.000

XV. yüzyılda şehirde mevcut îmalathaneler şehrin ekonomisine ayrıca bir canlılık kazandırmıştır. Özellikle Bizans döneminden kalma bir zanaat dalı olduğunu tahmin

69 Dimetoka, Edirne'ye kısa bir gün mesafesinde, 7-8 saatlik bir uzaklıktadır.

70 Suraiya Faroqhi, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, çev. Neyyir Kaycıoğlu, İstanbul 2000, s. 76.

71 Faroqhi, *a.g.e.*, s.12.

72 BOA, *TT.d.*, nr. 20, s. 148.

73 BOA, *TT.d.*, nr. 20, s. 149.

ettiğimiz toprak kap-kacak yapımı ve kiremit îmalâtı Dimektoka'nın ekonomisinde oldukça önemli bir yere sahipti. Burada îmal edilen bardaklar, çanaklar, testiler sadece şehir halkının, yakındaki köylerin değil aynı zamanda Edirne'nin de bir kısım ihtiyacına cevap vermekteydi. Öyle ki Dimetoka'da üretilen testiler ve bardaklar XVII. yüzyılda dahi Edirne'den alıcı bulmaktaydı⁷⁴. Şehirdeki bir diğer îmalâthâne ise mumhâne idi. Dönemin en önemli aydınlatma aracı olan mum hemen hemen her Osmanlı şehrinde üretilmekteydi. Mumhânelerde balmumu ya da hayvanlardan elde edilen iç yağından mum îmal edilmekteydi. Dimetoka'da kasap dükkânlarının varlığı ve debbağhânenin bulunuyor olması hammaddeye duyulan ihtiyacı karşılamış olacağından şehirdeki şemhâne daha ziyâde iç yağı kullanılarak mum üretildiğini söyleyebiliriz.

Şehrin etrafında halkın günlük ihtiyacına cevap verecek tarımsal faaliyetlerin yapıldığı araziler bulunmaktaydı. Taze sebze ve meyvelerin temin edildiği bağlar, meyve bahçeleri şehri çevrelemekteydi. Bu ürünlerden alınan vergiye bakıldığında şehrin etrafında gelişen tarım alanlarının çok da küçük ölçekli olmadığı söylenebilir. Zirâî faaliyetler sebze meyve yetiştiriciliği ile sınırlı olmayıp şehir civarındaki arazilerde buğday ve arpa tarımı da yapılmaktaydı. Şehre yakın bölgelerde küçükbaş hayvancılığın da yapıldığı görülmektedir. Şehirden alınan vergiler arasında dalyan resminin bulunuyor olması Kızıldeli Nehri'nde balıkçılık faaliyetinin de yapıldığına işaret etmektedir. Yine şehrin sakinleri arasında uç kişinin kürekçi olarak kaydedilmesi balıkçılıkla uğraşıldığının başka bir emaresidir. Kürekçi olarak kaydedilmiş bu şahıslar köprüden uzak olan yerlerde nehir üzerinde karşıdan karşıya geçiş işini de yapmaktaydılar⁷⁵. XV. yüzyıl sonlarında Dimetoka'nın çarşıları, dükkânları, imalathâneleri, pekçok meslek dalına mensup zanaat erbabı ile hareketli bir ticari ve iktisâdi hayata sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Sonuç

Bizans döneminde Trakya bölgesinin önemli kale-şehirlerinden biri olan Dimetoka, Osmanlı idaresine geçtikten sonra da önemini yitirmemiş, özellikle Rumeli'ye gerçekleştirilecek olan seferlerin üssü haline gelmiştir. Edirne Sarayı inşa edilinceye kadar Sultan Murad Hüdavendigâr'ın yeni payitahtı olmuştur. Bizans döneminde kadim surların içinde sıkışıp kalan şehir ilk olarak I. Murad zamanında kale dışında büyüme eğilimine girmiştir. Bu yeni yerleşim hareketi Yıldırım Bayezid ve Oruç Paşa yapılarıyla birlikte kadim kaleden daha uzak noktalara taşınarak fiziksel anlamda büyük bir gelişme yaşanmıştır. XV. yüzyılın ikinci yarısında da Osmanlı ricâlinden önemli şahihyetlerin şehre katkılarıyla kalenin dışında olmak üzere adeta kaleyi kuşatır vaziyette yeni mahalleler kurulmuştur. Fethinden yaklaşık yüz yıl sonrasında câmisi, mescidi, medresesi, çarşısı, pazarı, dükkânları ve

74 Abdurrahman Hıbrî, *a.g.e.*, s. 54.

75 Yıldırım Bayezid döneminde başlayan bir uygulama olarak Brankı geçidinde gemicilik hizmeti görenlere Dimetoka'nın Sufiler Mehmedî ve Sülemiş köylerinin gelirleri vakfedilmişti. BOA, *TT.d*, nr. 20, s. 265-267.

hamamlarıyla klasik bir Osmanlı şehri meydana gelmiştir. Bu şehirleşme sürecinde şehrin iç dinamiklerinden ziyade Osmanlı sultanları ve yüksek görevlerde bulunan devlet adamlarının ön planda olduğu anlaşılmaktadır. Şehrin bünyad olmasında vakıflarının rolünün üst seviyede olduğunu da belirtmek gerekir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

Arşiv Kaynakları

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Cevdet Belediye (C.BLD), 48/2384.

Cevdet Evkaf (C.EV), 66/3263 ; 227/11350.

Evkaf Defteri (EV.d), nr. 14099.

Mühimme Defteri (MM), nr. 16/199.

Tapu Tahrir Defterleri (TT.d), nr. 20, 77, 370, 470, 1090.

Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Defterleri (TK.GM.d), nr. 385.

Kaynak Eserler

Âşikpaşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, haz. N. Atsız, *Osmanlı Tarihleri-I*, İstanbul 1949.

Anonim Osmanlı Kroniği (1299-1512), haz. Necdet Öztürk, İstanbul 2000.

Anonim Tevârih-i Âl-i Osman, (F. Geise neşri), haz. N. Azamat, İstanbul 1992.

Abdurrahman Hibrî, *Enisü'l- Müsâmirin, (Edirne Tarihi 1360-1350)*, neşr. Ratıp Kazancıgil, Edirne Araştırmaları Dizisi: 14, Edirne 1996.

Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-Nümâ (Neşrî Tarihi)*, yay. haz. Faik Reşit Unat- Dr. Mehmed A. Köymen, I. Cilt, Ankara 1949.

Seyahatnâmeler

Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, haz. Seyit Ali Kahraman, 8/1, İstanbul 2001.

Bertrandon De la Broquierenin Denizaşırı Seyahati, yay. haz. Ch. Schefer, çev. İlhan Arda, İstanbul 2000.

Araştırma ve İnceleme Eserler

- Aktepe, M. Münir, Osmanlıların Rumeli’de İlk Feth Ettikleri Çimbi Kal’ası”, *Tarih Dergisi*, I/2 (İstanbul 1950), s. 283-308.
- _____, “XIV. ve XV. Asırlarda Rumeli’nin Türkler Tarafından İskânına Dair”, *Türkiyat Mecmuası*, C. X, İstanbul 1953, s. 299-312.
- Arseven, Celâl Esat, *Türk Sanatı*, İstanbul 1984.
- Ayverdi, Ekrem Hakkı, “Dimetoka’da Çelebi Mehmed Câmîi”, *Vakıflar Dergisi*, sayı 3, Ankara 1956, s. 13-16.
- Barkan, Ö. Lütfi, “Edirne Kassamına Âid Tereke Defteri”, *TTK Belgeler*, III/5-6 (Ankara 1968), 1-491.
- Bilge, Mustafa, *İlk Osmanlı Medreseleri*, İstanbul 1984.
- Buzcu, Feride, *14.- 15. Yüzyıl Erken Dönem Osmanlı Tarihinde Bir Saray Şehri: Dimetoka*, Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2017.
- Çadırcı, Musa, “Anadolu Kentinde Mahalle (Osmanlı Dönemi)”, *Tarihten Günümüze Anadolu’da Konut ve Yerleşme*, İstanbul 1996, s. 257- 263.
- Delibalta, A. Mehmet, *Rumeli’de İlk Başkent Dimetoka (Dimetoka Mahalleleri)*, Bursa 2007.
- Denker, Bedriye Tolun, *Yerleşme Coğrafyası*, İstanbul 1977.
- Ergenç, Özer, “Osmanlı Şehirlerindeki Mahalle’nin İşlev ve Nitelikleri Üzerine”, *Osmanlı Araştırmaları*, IV (1984), s. 69-78.
- Eyice, Semavi, “Çelebi Mehmed Câmîi”, *DİA*, VIII, 262-263.
- Faroqhi, Suraiya, “A Map Of Anatolian Friday Mosques (1520-1535)”, *Osmanlı Araştırmaları*, IV (1984), s. 161-173.
- _____, *Osmanlı’da Kentler ve Kentliler*, çev. Neyyir Kaycıoğlu, İstanbul 2000.
- Gökbilgin, M. Tayyib, *XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livâsı (Vakıflar-Mülkler-Mukataalar)*, İstanbul 1952.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin, “Osmanlı Medrese Geleneğinin Doğuşu”, *Belleten*, LXVI/247 (Aralık 2002), 849-904.
- İnalçık, Halil, “Osmanlı Beyliği’nin Kurucusu Osman Beg”, *Belleten*, LXXI/261 (2007), 479-536.
- _____, “Rumeli”, *DİA*, XXXV, 232- 235.
- Kayapınar, Levent, “XV. ve XVI. Yüzyıl Osmanlı Kaynaklarında Dimetoka’da Bektaşî Tekke ve Zâviyeleri”, *Alevilik-Bektaşîlik Araştırmaları Dergisi*, 2018/18, 135-162.
- Kiel, Machiel, “Dimetoka”, *DİA*, XIX, 305-308.
- Kütükoğlu, Mübahat S., “Berat”, *DİA*, V, 472- 473.
- Nicol, Donald M., *Bizans’ın Son Yüzyılları 1261-1453*, çev. Bilge Umar, İstanbul 2016.
- Özcan, Abdülkadir, “Hacı İlbey”, *DİA*, XIV, s. 482.
- Sahillioğlu, Halil, “Askerî”, *DİA*, III, s. 488- 489.
- Şahin, İlhan, “Şehir”, *DİA*, XXXVIII, 446-449.
- Turğut, Vedat, “Osman Gazi’nin Hanımları ve Çocukları”, *Vakanüvis*, vol. 4, Söğüt Özel Sayısı, Aralık 2019, s. 68.-80.
- Tümertekin, Erol, *Ekonomik Coğrafya*, İ.Ü.E.F. Yayınları nr. 2926, İstanbul 1994.

EK: XV. Yüzyılda Dimetoka'da Meslek Gruplarının Mahallelere Göre Dağılımı⁷⁶

Meslek/ Mahalle	Debbağlar/ Abdal Cüneyd	Karagöz	Barak	Medrese	Haracı	Oruç Bey	Câmi	Kuyumcu	Habib Fakih	Kum/ Bazarlı Bey	Kum/ Hoca	Köprübaşı	Tatarlar	Gebrân
Keçeci	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-
Dellak	1	-	-	-	-	-	-	-	1	1	1	-	-	-
Boyacı	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-
Keresteci	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Pabuççu	1	-	1	3	-	-	-	1	1	-	-	-	-	1
Bardakçı	1	-	-	1	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-
Debbağ	2	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Cüllah	1	-	3	-	-	-	1	-	-	1	1	-	1	-
Arabacı	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-
Zıindancı	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Bakkal	-	-	-	1	-	-	1	1	-	-	-	-	-	-
Börekçi	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Hayyat	-	-	-	1	-	-	-	1	1	-	2	-	1	-
Muyfab	-	-	-	1	-	-	-	-	1	-	2	-	-	-
Kürekçi	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	1	1	-	-
Çanakçı	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Hallaç	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Kasab	-	-	-	-	1	-	-	5	-	-	-	-	-	-
Ekmekeçi / Habbaz	-	-	-	-	-	1	2	-	-	-	-	-	-	-
Saka	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1
Sarban	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-
Dükkândâr	1	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	1	-	-
Haddad/ Demirci	-	-	-	-	-	-	-	2	-	1	-	-	-	-
Kuyumcu	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-
Eskici	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	1
Kalaycı	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-
Sabuncu	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-
Seyyah	-	-	-	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-
Abacı	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-
Başmakçı	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-
Bozacı	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-
Değirmenci	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1
Dülger	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-
Nalband	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-
Irgat	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Kiremitçi	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3

76 BOA, *TT.d.*, nr. 20, s. 141-149.

